

FRANSIZ ECZACI AUCHER-ELOY VE DOĞU GEZİSİ HAKKINDA*

ON THE FRENCH PHARMACIST AUCHER-ELOY AND HIS ORIENT EXCURSION

Afife MAT** – Michèle NICOLAS***

Pierre-Martin-Rémy Aucher, 2 Ekim 1793'te Blois'da dünyaya geldi. Babası Nicolas Pascal Claude Aucher şarap ticareti ile uğraşıyordu. İlk eğitimini Blois Kolejinde yaptıktan sonra Orléans'da eczacılık öğrenimine başladı. 1812'de Paris'e giderek eczacılık öğrenimine orada devam etti. Botanik tutkusu A.-L. de Jussieu ve R.Desfontaines'den aldığı derslerle başladı.

1813'te İspanya Ordusu hastanelerinde görev yaparken, İspanya ve Güney Fransa bitkilerinden bir herbaryum hazırlamayı da ihmal etmedi. 1814'te savaşın bitmesiyle Blois'ya döndü. Ancak kısa süre sonra 100 gün ihtilalinin çıkmasıyla Kuzey Ordusuna çağırıldı. Bu kısa görevden de bitki örnekleriyle döndü.

1817'de genç bayan Eloy ile evlenen Aucher, o bölgenin geleneğine göre eşinin soyadını kendi soyadına ekleyerek Aucher-Eloy adını aldı. Önce bir kitabevi, 1820'de de bir yayınevi açtı. 1826'da Paris'te de bir yayınevi sahibi oldu. Bir çok Yunan eserinin Fransızca tercümesini yayınlayan Aucher-Eloy böcekler hakkında büyük bir eser hazırlamaya başladı, ancak bitiremedi. Bu arada gönüllü hala botanikteydi. Yayıncılığın yanısıra Loir et Cher bölgesinde ekskürsiyonlar yaparken iki amatör botanikçi ile dost oldu: bir hakim olan M.Naudin ve din adamı olan M.Lekou.

1826'da tamamiyle Paris'e yerleşti. 1829'da ise tüm işlerini tasfiye ederek eşi ve kızını da alarak, Kafkasya'ya yapılan bilimsel bir geziye katılmak ümidiyle Rusya'ya gitti. Bu gezi gerçekleşmeyince, bitki örnekleri toplamak amacıyla başka planlar yaptı. Ancak hiçbirini uygulayamadı. Bu arada Osmanlı İmparatorluğunun

* 3. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı, 3-4 Haziran 1996, Eskişehir'de sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmokognozi Anabilim Dalı, İstanbul.

*** Centre National de la Recherche Scientifique, Paris.

Saint-Petersbourg büyük elçisi Halil Paşa ile tanıştı. Halil Paşa'nın kendisini fransızca-türkçe bir gazete çıkarmak için İstanbul'a davet etmesi üzerine teklifi kabul ederek, onunla birlikte yola çıktı. Fırsat bulduğu her yerden bitki örnekleri toplayarak İstanbul'a geldiler.

Halil Paşa'nın Rusya'da verdiği sözler İstanbul'da gerçekleşmeyince Aucher-Eloy zamanını faydalı bir şekilde değerlendirmek için Türkiye, Yunanistan, Suriye ve İran'da geziler yaparak bitki ve böcek örnekleri toplamaya karar verdi.

Aucher-Eloy bu gezileri büyük maddi zorluklarla gerçekleştirebilmiştir. O dönemde Fransa'da henüz tanınmamış olması ülkesinden yardım almasını da güçleştirmiştir. Ancak ilk koleksiyonları Paris'e ulaşınca yaptığı işin önemi anlaşılmış ve M.Adolphe Brongniart, M.de Candolle ve M.Naudin'in gayretleriyle kendisine Tabiat Tarihi Müzesinden (Muséum d'Histoire Naturelle) ve Milli Eğitim Bakanlığından yardım temin edilebilmiştir. Bu yardımların bir kısmı son seyahatinde eline geçmiş, geri kalanı ne yazık ki çok geç gelmiştir.

Aucher-Eloy, doğu iklimi, hastalıklar ve insanların kötülüğünü bu gezilerde yaşamıştır. Dağlarda çok sıcak gündüzler, çok soğuk geceler, barınak bulamama, sinekler, açlık, susuzluk, işte 8 yıl boyunca bunlarla mücadele etmiştir. Sağlığının bu kadar uzun süre dayanması bile hayret vericidir. Çektiği acıların en hafifi romatizma ağrıları olmuş, kör olma tehlikesi geçirmiştir. Gilan'da ateşli bir hastalıktan zor kurtulmuş, İran'da koleraya yakalanmış, kendi kendini tedavi etmiş ve her seferinde büyük bir moral gücüyle çıkış yolları yaratmıştır. Mascate'ta korkunç bir ateşe yakalanmış ve bir Fransızın, Pelletier'nin keşfettiği kinin ile kurtulmuştur.

Bir çok kez arkadaşlarıyla birlikte öldürülme tehlikesi atlatmıştır. İranlıları doğunun en dejenere milleti olarak tarif etmiştir. Tabii bu arada ona yardım edenler ile de karşılaşmıştır, şeyh Bender-Abassy gibi. Bir çok yerde fransız, rus ve ingiliz diplomatlar kendisini korumuş ve yardım etmiştir.

Ailesi İstanbul'a yerleşmiş, seyahatlerine İstanbul'dan başlamış ve tekrar İstanbul'a dönerek koleksiyonlarını buradan Avrupa'ya göndermiştir.

İlk seyahatini 1830 Kasımında Mısır'a yapmıştır. Saint-Petersbourg Bilimler Akademisinden Mısır hakkında bilgiler alarak yola çıkmıştır. İskenderiye'de, doğabilimci Brongniart'ın akrabası olan Gustave Coquebert de Monbret ile tanıştı. Birlikte Teb'e gittiler ve Kahire üzerinden döndüler. Aucher Süveyş ve Sinaî Dağına devam etti, oradan Gaza üzerinden İsrail'e, Suriye'ye, Kıbrıs'a gitti ve Ekim 1831'de İstanbul'a döndü.

1832'de İzmir, Rodos ve Ege kıyılarına gitti. Notları Aydın-Güzel Hisar'da bitiyor.

1833'te Coquebert de Monbret İstanbul'a gelerek onlara katıldı. O sıralar Aucher-Eloy ailesi Tarabya'da bir pansiyon işletiyordu. Coquebert de Monbret ile İstanbul çevresini, Bursa ve Uludağ'ı gezdi.

Şubat 1834'te birlikte Asya'ya doğru yeni bir geziye çıktılar. İznik, Ankara, Kayseri, Adana, Antakya, Halep'e gittiler, Antep, Malatya, yukarı Fırat yolunu izleyerek Erzurum'a geldiler. Trabzon'a gelince ön Asya'da yaptığı arkeolojik çalışmalar ile tanınmış olan Charles Texier ile karşılaştılar. Texier bir yıl önce İstanbul'da gördüğü Aucher-Eloy'ı tanımakta güçlük çekti. Saçları tamamiyle beyazlamıştı ve çok bitkindi. Trabzon'daki Fransız Konsolosu Outrey Karadeniz sahilinden İstanbul'a dönebilmesi için gerekli imkanları sağladı.

Şubat 1835'te Aucher-Eloy yalnız başına yola çıktı. Bursa, Kütahya, Konya üzerinden Toros dağlarına, Adana ve Halep'e gitti, oradan Bağdat'a geçti. Kermanşah, Hamadan ve İsfahan'ı gezdi. İsfahan'ın batısındaki Zerda-Kom'a bir gezi yaptıktan sonra Tahran, Sultaniye ve Tebriz'e geldi. Notları burada bitiyor. M.Naudin'e yazdığı mektuplardan Trabzon'a ateşler içinde ve çok ciddi bir görme kaybı tehlikesiyle vardığı anlaşılmaktadır. Kasım'da İstanbul'a doğru yola çıktı.

Mart 1836'da Fener'de oturduğu ev bir yangında yok oldu. Bütün kütüphanesini, topladığı arapça ve farsça el yazmalarının çoğunu, 50.000 örnek bulunan böcek koleksiyonunu kaybetti. Böcek koleksiyonunun yanmasıyla gelecek gezilerinin masraflarını çıkarmak için bulmayı planladığı maddi kaynak da ortadan kalktı. Tarabya'ya taşınmış olduğu bitkiler bu felaketten kurtuldu.

İzmir'e ve Sakız'a deniz yoluyla giderek Syra, Atina, Eubée adası, Selanik ve Athos dağını gezdi. Ağustos ortasında Bursa'ya dönerek, burada bir Fransız tüccar olan Créspin ailesinin yanında kalan eşi ve kızıyla buluştu ve buradan 4. kez Uludağ'a çıkarak bitki topladı.

1836'da Coquebert de Monbret'in Paris'te öldüğü haberini aldı. Coquebert o sıralar birlikte yaptıkları çalışmaların bir kısmını yayınlamaya hazırlanıyordu.

Brongniart'ın kendisine Paris'e gönderdiği örneklerin parasının gelmesini ve hükümet'e yaptığı isteklerin cevaplandırılmasını beklemesini öğütlemesine rağmen, İran'a tekrar gitmek istiyordu. Türkçe ve Farsça'da çok büyük ilerlemeler kaydetmişti.

Zooloji koleksiyonlarında kendisine yardım edecek olan M.Dufaud, Nicolas isminde bir tercüman ve bir hizmetkar ile yola çıktı. Dufaud Tahran'da ateşlendi ve İngiliz hekimlerin tedavisi sonucunda öldü. Nicolas İsfahan'da aynı ateşli hastalığa yakalandı ve yola devam edemedi. Bütün bu olaylara rağmen Aucher-Eloy , ara

vermeden Kuzey Anadolu'yu, Sivas Paşalığını ve Emenistan'ı dolaştı. Erzurum'u yeniden gezdi, sonra Bayazıt , Urumiah gölünün kıyılarını, Tebriz, Gilan ve Tahran'dan Demavend volkan tepesine çıktı, 1835'te bunu başaramamıştı. İsfahan'ı ve Djulfa'daki Ermeni Manastırını yeniden gördü. Allahverdi adında ermeni bir uçak refakatinde, İran körfezinin doğusundaki Şiraz ve Başir'e yöneldi. Sonra Firuzabad'a, Laristan'ı geçti. Bender-Abassy'den gemiye bindi. Arabistan'daki Maskat ve Amman'ı gezmek için. Hastalıklarla mücadele ederek içerilere kadar girdi. Gücü tükenmiş olarak Maskat'a geri döndü. Musevi bir İngiliz konsül onu zorla Bender-Abassy'ye giden bir gemiye bindirdi. Kötü hava şartları yüzünden Bender-Said'e demir atmak zorunda kaldılar. Bu ülkenin yerli bitki örtüsü çok ilgisini çekti, tam bitki örnekleri toplamaya niyetlenmişti ki, geminin kaptanı aniden yelken açmaya karar verdi. Daha sonra Ormuz adasına yanaştılar. Fakat Belicistan'dan vazgeçmemişti. Bender-Abassy'ye döner dönmez Minah'a doğru yola çıktı., fakat yarıyoldan geri dönerek Laristan üzerinden Şiraz'a gelmek zorunda kaldı. Oraya vardığında ölmek üzereydi. Orada biraz düzeldikten sonra güçlkle İsfahan'a döndü.

Hastalıktan kalktığı bir sırada, 5 Temmuz 1838'de, Bahtiyarilerin ülkesine yeni bir geziyi göze alma cesaretini gösterdi, dağ havasının kendisine iyi geleceğini düşünüyordu. 8 Temmuz'da Dalinkou tepelerinden birine güçlükle gidebildi.)'unda bölgedeki şeflerden birisi, onu daha ileri gitmekten vazgeçirdi. Çünkü yol güvenli değildi. Djulfa manastırına geri döndü ve bir daha oradan çıkamadı. 6 Ekim 1838'de İngiliz Doktor Bertoni ve Ermeni Papaz Derderian'ın kollarında son nefesini verdi.

Comte Jaubert, Aucher-Eloy'nun dul eşinin isteği üzerine ve M.Naudin ve M.Adolphe Brongniart'ın yardımları ile seyahatlerine ait notlarını düzenleyip "Relations de Voyages en Orient de 1830 à 1838 par Aucher-Eloy" adıyla yayınladı (1). Bu kitaptan bir nüsha Paris'te Phanérogamie Müzesinde ve bir nüsha da Bibliothèqe Centrale du Muséum'da bulunmaktadır.

Aucher-Eloy seyahatleri sırasında en çok şu kişilere mektup yazmıştır:

- Kardeşi, Blois'da ticaret ile uğraşan M.Aucher,
- Gustave Coquebert de Monbret, M.Brongniart'ın akrabası
- M.Brongniart, Paris Tabiat Tarihi Müzesinde yönetici ve profesör, doğabilimci,
- Mme.Aucher-Eloy,
- M.Naudin, amatör botanikçi, hakim,
- M.Fischer, St.Peterbourg Botanik Bahçesi direktörü,
- Albay Shée,
- Mme.Lamarinière, Tahran'a yerleşmiş bir fransız,
- Tercüman Nicolas.

Kitabın yazılmasına yardımcı olan ikinci bölüm belgeler, seyahatlerine ait günlüklerdir. Üçüncü bölümü ise Museum d'Histoire Naturelle'deki çok sayıda bitki katalogları teşkil etmektedir.

Comte Jaubert bunları yayınlarken karakterini korumaya gayret etmiş sadece yazıları belli bir düzene koymuştur. Aucher-Eloy'nın uslubu, zevk sahibi, zeki, latin ve yunan kültürlerine aşına bir kişiliği yansıtmaktadır. Asil duyguları, ailesine ve dostlarına duyduğu sıcak şefkat, fedakarlığı, onuruna ve ülkesinin menfaatlerine karşı bağlılığı yazılarında kendini göstermektedir.

Comte Jaubert kitabın önsözünde "Bizim yaptığımız Aucher-Eloy'nın hayal ettiği Doğu Florasının parçalarını birleştirmekten başka bir şey değildir" demektedir.

Aucher-Eloy'nın gönderdiği örneklerin sayısının çokluğu ve yeni türler olması De Candolle'u çok etkilemiştir. Onun gönderdiği bu yeni türler Paris'te yayınlanan "*Prodromus Systematis Naturalis Regni Vegetabilis*" isimli eserini zenginleştirmiştir.

Koleksiyonları incelendiğinde, hazırlanışındaki düzen, etiketlerdeki bilgi ne kadar titiz bir doğabilimcinin elinden çıktığını göstermektedir.

1830'dan 1838'e kadar 8 gezi yapmış ve çok büyük sayıda örnek toplamıştır. Topladığı örnekler gerek özel, gerek resmi bir çok herbaryumda bulunmaktadır. Adolphe Brongniart'ın aldığı notlara göre Avrupa'ya gönderdiği örneklerin sayıları şöyledir:

Benjamin Delessert.....	1650
Boissier	3678
Durand de Galatin.....	430
Fielding.....	2757
Hooker.....	4111
Jaubert	1801
Maille.....	1592
Moricand	1030
Museum Britannique.....	1907
Museum de Paris	1800
Schutelworth.....	2427
Thuret	3190
Webb	1682

Gönderdiği örneklerin bir kısmı büyük boy bir el yazması eserde toplanmıştır. “*Catalogus Plantarum Florae Orientalis*” isimli bu eser Paris’te Phanérogamie Laboratuvarındadır (2).

De Candolle, Prodrumus’un 6.cildinde Compositae familyasından yeni bir cinse “*Auchera*” adını vermiştir.

Bir çok yeni takson botanikçiler tarafından Aucher-Eloy’ya ithafen isimlendirilmiştir.

19.yüzyılda Comte Jaubert’in 5 ciltlik “*Illustrationes Plantarum Orientalium*” adlı eserinde yer alan Aucher-Eloy adını taşıyan bitkiler şunlardır (3):

- *Aristolochia aucheri* Jaubert & Spach
- *Atraphaxis aucheri* Jaubert & Spach
- *Bieberstenia aucheri* Jaubert & Spach
- *Cyperus aucherus* Jaubert & Spach
- *Frankenia aucheri* Jaubert & Spach
- *Hymenocrater aucheri* Jaubert & Spach
- *Hypericum aucheri* Jaubert & Spach
- *Jaubertia aucheri* Guill.
- *Jurinella aucheri* Jaubert & Spach
- *Lonicera aucheri* Jaubert & Spach
- *Mattia aucheri* D.C.
- *Ononis aucheri* Jaubert & Spach
- *Otostegia aucheri* Boiss.
- *Pappophorum aucheri* Jaubert & Spach
- *Pisum aucheri* Jaubert & Spach
- *Primula aucheri* Jaubert & Spach
- *Pteropyrum aucheri* Jaubert & Spach
- *Pulicaria aucheri* Jaubert & Spach
- *Quercus aucheri* Jaubert & Spach
- *Tordylium aucheri* Jaubert & Spach
- *Vicia aucheri* Jaubert & Spach

Türkiye Florasında ise 80 kadar tür Aucher adını taşımaktadır (4).

Aucher-Eloy olağanüstü bir sağlığa ve çok güçlü bir kişiliğe sahip, çok sabırlı ve botaniğe tutkulu bir insandı. Kendisinden önce doğuyu gezmiş olan Belon ve Tournefort'tan daha çok övgüye değer, çünkü bu gezilerini hiçbir yerden yardım almadan yapmıştır.

Bu bölgeleri bilen kişiler olarak 150 yıl önce bu gezileri yapmanın ne kadar büyük bir cesaret ve özveri gerektirdiğini tahmin edersiniz.

Bu büyük alimi saygıyla anıyoruz.

KAYNAKLAR

1. M.le Comte Jaubert, Relations de Voyages en Orient de 1830 à 1838 par Aucher-Eloy, Librairie Encyclopédique de Roret, Paris, 1843.
2. Catalogus Plantarum Florae Orientalis, Paris, 1838.
3. Comte Jaubert, Illustrationes Plantarum Orientalium ou Choix de Plantes Nouvelles of peu Connues de la Vie Occidentale, Librairie Encyclopédique de Roret, Paris, 1847.
4. Davis, P.H., Flora of Turkey and East Aegean Islands, cilt 1-10, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1965-1988.